

PORTUGÁLIAI SZENT ERZSÉBET KULTUSZÁNAK ÚJABB EMLÉKEI

Szűcs Kata

A spanyol–magyar kapcsolattörténeti irodalomban¹ többek között már Anderle Ádám is megemlékezett Portugália (vagy Aragóniai) Szent Erzsébet (1270–1336) alakjáról és az Árpád-házhoz fűződő rokoni kapcsolatáról, a portugál szent fontosságára, illetve Árpád-házi Szent Erzsébettel párhuzamos élettörténetére pedig Rákóczi István hiánypótló tanulmánya hívja fel a figyelmet,² utóbbi emellett bővebben kitér a mindkét szent hagiográfiájában megjelenő rózsacsodára is.³

Dolgozatom célja, hogy az eddigi eredményekhez újabb adalékokat szolgáltatson a két szent élete és főként csodái között megjelenő párhuzamokat illetően. Kitérek a női szenteket összekötő rózsacsoda kontextusára, röviden felvázolva annak első szövegszintű előfordulásait. Emellett pedig egy rövid, átfogó jellegű összefoglalást adok Portugália Szent Erzsébet első életrajzának filológiájáról, rámutatva ezzel arra, hogy az azóta ikonikussá vált csodajelenet – amely először az Árpád-házi Szent Erzsébethez kötődő, a szakirodalom által apokrifnek ítélt életrajzokban és krónikákban jelenik meg – végül hogyan kerül kanonizálásra a portugál szent hagiográfiájában.

Portugália Szent Erzsébet történelmi alakja

Izabel, Rainha Santa, azaz Szent Királyné, a Magyarországon Portugália Szent Erzsébet néven ismert királylány 1270 körül született az Aragón királyi udvarban. Nevét atyai nagyanyja testvéréről,⁴ az 1235-ben szentté avatott Árpád-házi Szent

¹ ANDERLE Ádám: *Hungria y Espana, relaciones milenarias*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2007.; Uő: *Magyarországi Jolánta Valenciában*. In: Kalandozók és zarándokok, magyar témák a középkori spanyol történelemben. Historiográfiai vázlat. Szeged, JATE Press, 1992. 17–24.; BRACHFELD F. Olivér: *Árpád-házi Jolánta, Aragónia királynéja*. Ford. Csikós Margit. Szeged, 1994.; HORVÁTH Emőke: *Árpád-házi Szent Erzsébet spanyolországi kultuszának egy példája*. In: Debreceni Szemle, 16:2(2008). 223–229.; KROFF Lajos: *Árpád-házi Jolánta, Aragón királynéja*. In: Századok, 31(1897). 221–224.

² RÁKÓCZI István: *Vidas paralelas - ícones abracados. Acheegas filológicas para o estudo do „milagre das rosas” de Santa Isabel da hungria e da rainha Santa isabel*. In: Mares Literários Luso-Húngaros. Edicoes Colibri, 2003. 131–144.; Uő: *Párhuzamos életrajzok. Filológiai észrevételek Árpád-házi és Aragóniai Szent Erzsébet rózsacsodáihoz*. In: *A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona születésnapjára*. Szerk. Klaniczay Gábor, Nagy Balázs. Bp., ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1999. 375–381.

³ A szent kötényében vitt alamizna isteni közbeavatkozásra rózsává változik, amikor a férj vagy az apa kérdőre vonja a királylányt.

⁴ A rokoni kapcsolatokat ld. *Leszármazási táblázatok*; Sz. JÓNÁS Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet. Életek és korok*. Bp., Akadémiai, 1986.; RÁKÓCZI István: *Párhuzamos életrajzok. Filológiai észrevételek Árpád-házi és Aragóniai Szent Erzsébet rózsacsodáihoz*. In: *A középkor szeretete....* 376, 4. lábjegyzet.

Erzsébetről kapta.⁵ Nagyapja, I. Jakab udvarában nevelkedett 1276-ig, majd 1282-ben jegyezte el a *Rei Lavrador* vagy *Rei Poeta*-ként is emlegetett I. Dénes portugál király,⁶ a Burgundi-ház leszármazottja, aki 1261–1325 között uralkodott.

A portugál királyné mélyen vallásos életet élt, olvasott és imádkozott, adakozott és türelemmel viselte férje hűtlenkedéseit. Az életrajzok tanúsága szerint befogadta a férj törvénytelen gyermekeit és felnevelte őket.⁷ Különös érzékenységgel viszonyult a szegényekhez, a betegekhez és az árvákhoz. Karitatív cselekedeteit férje támogatása mellett saját jövedelmeiből finanszírozta. Szociális tevékenységének mértékéről végrendeleteiből tudunk bizonyosságot nyerni, melyekben részletesen kifejti, melyik általa alapított intézményre mekkora éves jövedelmet kíván hagyni.⁸ A fennmaradt dokumentumok tanúsága szerint több kórházat, leprásházat és szegényházat is alapított.⁹

A Szent Klárának és Árpád-házi Szent Erzsébetnek szentelt monostor volt az életút szempontjából is az egyik legjelentősebb intézmény, melyet a királyné pártfogásába vett.¹⁰ A ma már Santa-Clara-a-Velhaként ismert monostort Portugáliaiai Szent

⁵ E dinasztikus kapcsolat hangsúlyozása gyakran tárgya a későbbi életrajzoknak és legendáknak is, a középkorban elterjedő uralkodói szentség eszméjének köszönhetően. A szentek életük során kiteljesedett erényeikkel követhető mintát adnak, és emellett lehetőséget nyújtanak az uralkodók számára, hogy a családi szentségből fakadó előnyöket a politikai szintéren is érvényesíteni tudják. Vö. KLANICZAY Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp., Balassi, 2000.

⁶ A portugál részről 1297-ben lezárult rekonkvizta után Dénes uralkodását a nemzeti identitás kialakítása, a királyság határainak megszilárdítása és nagyfokú centralizálás jellemezte. Törekedett a vidék integrálására, a földek újraelosztására a parasztok között. Hivatalos nyelvvé tette a portugált, és megalapította az első portugál egyetemet. A művészetek és a tudomány pártolója volt, emellett trubadúrköltőként is számon tartja őt az irodalomtudomány: 73 *cantigas de amor*, 51 *cantigas de Amigo* és 10 *cantigas de escárnio e maldizer* fűződik a nevéhez. Két gyermekük született, Constanza 1287-ben és Afonso 1291-ben. COELHO, Maria Helena da Cruz: *O reino de Portugal ao tempo de D. Dinis*. In: *Imagem de la Reina Santa*. Santa Isabel, Infanta de Aragón y Reyna de Portugal. Zaragoza, Diputación de Zaragoza, 1999. 50–83.

⁷ D. Afonso Sanches, D. Pedro Conde de Barcelos, D. Pedro, D. Fernando Sanches, D. Joao Afonso, Fernando Afonso, Martim Afonso, D. Maria (később Lacerda) és D. Maria (az odivelasi konvent apácája). Russo, Mariagrazia: *Isabella d'Aragona, Regina del Portogallo, „Rainha Santa”*. *La tradizione manoscritta e el miracolo delle rose*. In: *Donne Sante Sante Donne*, a cura di Associazione F.I.D.A.P.A. – sezione Viterbo. Viterbo, Sette Città, 2007. 33–79.

⁸ A férje halála után keletkezett végrendeletében az általa építtetett Szent Klára monostort jelöli ki temetkezési helyül. A királyné második végrendelete, kiad. VASCONCELOS, A. de: *Dona Isabel de Aragão (A Rainha Santa)*. Coimbra, Arquivo da Universidade de Coimbra, 1993. II, I–II, 12–18.

⁹ *Hospital dos Meninos Inocentes de Santarem, Hospital de Leiria, Hospício dos Pobres, Hospital de Velhas Inválidas em Coimbra, szegényházakat (albergarias)* Estremoz-ban, Alenquerben és Odivelasban, illetve leprásházakat *Gafarias de Óbidos* és *Gafaria de Leiria, Recolhimento para Regeneração das Desgraçadas de Coimbrá*. CIDRAES, Maria de Lourdes: *Isabel de Aragão, Rainha Santa: da História ao Mito*. In: *Laços*, 16:104(2004). URL: <http://www.aaaio.pt/public/ioand206.htm> (2017. 07. 07.)

¹⁰ A klarisszamonostort Mor Dias portugál nemesasszony alapította a 13. század folyamán, működését azonban a szintén Coimbrában működő Santa Cruz Ágoston-rendi monostor – a jövedelmeit féltve – ellehetetlenített, végül bezárattott. *A coroa, o pão e as rosas*. Szerk. Aníbal Pinto de Castro, Coimbra, 2007. 94–96.

Erzsébet egy kórházi szárnyal kiegészítve újraalapította. Az új intézményt Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére szenteltette fel.¹¹

A királyné életrajzaiban a karitatív tevékenysége mellett leginkább kiemelt tulajdonsága a békére való törekvés volt. A „*béke angyala*” mint állandó jelző kapcsolódik a nevéhez:¹² legendája szerint már születésével is békét hozott, ekkor békült ki a már régóta hadakozó apja és nagyapja. Portugáliába kerülése után beavatkozott a félszigeti politikába, közbenjárásával több háborús konfliktus oldódott meg, többek között a Dénes király és testvére, D. Afonso közötti, a portugál korona és a Szentszék közötti, illetve a Portugália és Kasztília közötti nézeteltérésekben segített konszenzusra jutni. Az életrajzírók ezek mellett a dinasztialis, jelesül az I. Dénes és fia, IV. Afonso, majd IV. Alfonso és fia, XI. Kasztíliai Alfonso közötti összetűzéseket szokták hangsúlyozni, melyek közül előbbi a királyné rövid száműzetéséhez, utóbbi pedig Erzsébet halálához vezetett.¹³

Férje halála (1325) után a királyné elzarándokolt Santiago de Compostelába, ahonnan gazdag adományokat és koronáját is hátrahagyva tért vissza Portugáliába. Coimbrában a világi élettől visszavonultan, a klarisszahabitust felöltve az általa alapított Santa-Clara-a-Velha monostorban élt harmadrendi szerzetesként. A második végrendeletében foglaltaknak megfelelően halála után ide is temették el. A koporsó a közeli Mondego folyó áradásai miatt megrongálódott épületből 1677-ben átkerült a Santa-Clara-a-Nouva monostorba, ahol a mai napig megtalálható.

Portugáliai Erzsébetet 1516-ban, I. Mánuel király uralkodása alatt avatta boldoggá X. Leó pápa. Kultusza ekkor mindössze a coimbrai egyházmegyére terjedt ki, július 4-i ünnepét csak 1556-ban tette országossá IV. Pál pápa.¹⁴ Végül 1625. május 25-én avatta szentté VIII. Orbán pápa.

¹¹ A monostor újra-, illetve a kórház megalapítása és a patrónusválasztás, melyekről nemcsak a későbbi tudósítások vagy krónikák, hanem saját végrendeletei és a pápával, püspökökkel folytatott, az alapítás körülményeire vonatkozó hivatalos levelezései is tanúskodnak, arra engednek következtetni, hogy Portugáliai Szent Erzsébet valószínűleg ismerhette Árpád-házi Erzsébet életrajzát, életszentségét, talán a hozzá fűzött csodákat is, és követendő példának tartotta, melyet a rokoni kapcsolat és a névazonosság is tovább erősíthetett. Portugáliai Erzsébet a korban szokatlan műveltségének hangsúlyozásakor többször is felelegetik a spirituális könyvek, breviáriumok olvasását. Gabriel Asztrik kutatásai nyomán tudjuk, hogy az Ibériai-félszigeten már a 13. századból maradtak fenn olyan breviáriumok, amelyekben megjelent Árpád-házi Szent Erzsébet is. Gabriel a 14–15. század fordulójára teszi azt a spanyol-latin kétnyelvű kódexet, amely a magyar szent életét 29 miniatúrával illusztrálva meséli el. A kódex nem más, mint egy officiumrészlet, amely feltehetően női szerzetesek számára készült. Ennyiből is látható, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet alakja a kanonizálása után nem sokkal már ismert volt az Ibér-félszigeten. Vö. GABRIEL Asztrik L.: *El culto de Santa Isabel de Hungría en España durante la Edad Media*. Notre Dame, Medial Institute University of Notre Dame, 1952.

¹² DUARTE, Maria Teresinha: *Santa Isabel Rainha de Portugal. Modelo de santidade femínia e leiga*. OPSIS – Revista do NIESC., 6(2006). 129–141.

¹³ RUSSO 2007, 33–79.

¹⁴ *450 anos da Confraria da Rainha Santa Isabel 1560–2010* [kiállítási katalógus]. Coimbra, 2010.

Hagiográfiai hasonlóságok Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet között

Ahogy az a fentiekből is kitűnik, Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet életrajza és legendáriuma sokban megegyezik. Mindketten királyi családok leszármazottjai voltak, akiket fiatalon, politikai okokból házasítottak ki. Vallásos, karitatív életet éltek, özvegységüket a világi élettől visszavonultan, önmegtartóztatásban töltötték. Kórházak és egyéb rászorulókat felkaroló intézmények patronálása fűződik nevükhöz. Ezzel párhuzamosan a két szent hagiográfiájában is hasonló motívumok és csodák jelennek meg. A középkori legendairódalom sajátosságából fakadóan, illetve a dinasztikus köteléknek köszönhetően tovább erősödött a motívumok kontaminációja. A különböző betegségek csodás gyógyítása, halottak feltámasztása mindkét szentre jellemző csodatétel. Jellegében hasonló, bibliai előképpel rendelkező csoda a sör- és kenyérszaporítás, illetve a víz borrrá változtatása. Ez előbbi Erzsébet, utóbbi pedig a portugál szent életrajzában jelenik meg. Mindkettőnek megjelenik álmában egy már elhunyt rokona,¹⁵ aki a purgatóriumból kéri a szentet, hogy imádkozzon érte, haláluk idejét jelenések jósolják meg, Árpád-házi Erzsébetnek Krisztus, Aragóniai Erzsébetnek Mária mutatkozik meg. Mégis az ikonográfiailag legmarkánsabb egyezés a két szent legendáriumában az úgynevezett rózsacsoda.

A rózsza a keresztény szimbolikában közismerten fontos jelkép, jelentése rendkívül összetett.¹⁶ A vörös rózsát Krisztus stigmáival is összefüggésbe hozzák; öt piros rózsza a keresztet jelképezi, s a megváltásra, a feltámasztásra, a halhatatlanságra utal. A középkorban Szűz Mária volt a *rosa mystica*, a tüske nélküli (püünkösdi) rózsza, vagyis az a virág, amely megőrizte eredeti, paradicsombeli ártatlan állapotát (*rosa preciosa*). A piros vagy vörös rózsza Clairvaux-i Szent Bernát szerint a szenvedés és a mártíromság szimbóluma, a női mártír szentek gyakori attribútuma.¹⁷

A mártír szentek mellett több női és férfi szent hagiográfiájában megjelenik a rózsamotívum, illetve a virágot vagy annak szirmait magukban foglaló csodák.¹⁸ Árpád-házi Szent Erzsébet esetében először egy új aspektussal bővül a szimbolika, amennyiben egyszerre tartalmazza a szeretet, a részvét és Krisztus követésének az apostoli életben megnyilvánuló jelképét azzal, hogy az alamizsnaosztások kont-

¹⁵ Erzsébetnek anyja, Gertrúd; Izabelnek pedig lánya, Constanza.

¹⁶ Rózsza [szócikk]. In: Szimbólumtár, Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Szerk. Pál József, Újvári Edit. Balassi, 2001.; SEIBERT, Jutta: *A keresztény művészet lexikona*. Corvina, 1994. 271. URL: http://www.balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm#r%C3%B3zsza (2017. 07. 11.)

¹⁷ Például: Szent Dorottya.

¹⁸ Például: Palermói Szent Rozália, Viterbói Szent Róza, Casciai Szent Rita (Margherita Lotti), Limai Szent Róza (Isabel de Flores y de Oliva). Vö. GÉCZI János: *A rózsza és jelképei, a keresztény középkor*. Bp., Gondolat, 2007. 127.

extusába helyezett ételtranszformáció folyamatát megfordítva, a szegényeknek szánt étel változik át valamivé, ami nem ehető, nyilvánvalóan azért, hogy a szent mentesüljön a kegyes hazugság alól.¹⁹ A számon kérő fél – legyen az az apa vagy a férj – számára ebből világossá válik, hogy Krisztus szolgálójával áll szemben. A típus utóéletét tekintve a két, ezzel a csodával leginkább azonosított szent Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet.²⁰

Árpád-házi Szent Erzsébet és a rózsacsokor hagyománya

A rózsacsoda hagiográfiai hagyománya, illetve ennek filológiai vizsgálata az Árpád-házi Szent Erzsébet életét feldolgozó, jórészt a középkorra visszamenő legendákban és életrajzokban a hazai szakirodalom által alaposan kutatott téma, ezért a továbbiakban egy rövid áttekintő összefoglalását adom az eddigi eredményeknek a csodát illetően.²¹

Az úgynevezett elsődleges forrásokban, melyek közvetlenül Erzsébet halála után, illetve a kanonizációja alkalmából vagy nem sokkal utána keletkeztek, nem szerepel a virággá változó étel motívuma.

Az első hagiográfiai jellegű forrás a *Summa Vitae*, amely Erzsébet gyóntatója, Marburgi Konrád által összeállított 60 csoda jegyzéke. A szerző a felsorolást egy rövid és főként a tübingiai grófné élete utolsó szakaszára koncentráló életrajzzal egészítette ki. A pápa elégtelennek ítélte Konrád levelét, ezért az életrajzot és a csodákat újabb tanúvallomásokkal kellett megerősíteni. Ennek megfelelően egészült ki a *Miracula sancte Elyzabet*-ben a csodák száma: ebben már 106 mirákulum szerepel részletező leírással. A *Libellus de dictis quatuor ancillarum sancte Elizabeth confectus* és a *Miracula felicis Elizabeth* egy második pápai bizottság által végrehajtott, a szentté avatási eljárás újabb kihallgatásainak eredménye, mely az Erzsébethez legközelebb álló négy szolgálólány vallomását tartalmazza. A *Libellus* ekképpen – mintegy a *Summa Vitae*-t

¹⁹ GECSER OTTÓ: *Szent Erzsébet rózsacsodájának előzményei és legkorábbi latin szövegváltozatai*. In: *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században*. Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009. 112–113.

²⁰ A virággá változó étel motívumát ld. még Santa Casilda de Toledo, Nicola da Tolentino, Santo Diego de Alcalá.

²¹ *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. május 24-én tartott konferencia előadásai*. Szerk. Falvy Dávid. Bp., Magyarok Nagyasszonya Ferences Rendtartomány, 2009.; *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában*. Szerk. Gábor Csilla, Knecht Tamás, Tar Gabriella-Nóra. Kolozsvár, Verbum, 2009.; GECSER OTTÓ: *Aspects of the Cult of St. Elizabeth of Hungary with a Special Emphasis on Preaching, 1231–c. 1500* [PhD dissertation]. Bp., Central European University, 2007.; Sz. JÓNÁS Ilona: *Árpád-házi Szent Erzsébet. Életek és korok*. Bp., Akadémiai, 1986.; KLANICZAY GÁBOR: *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Bp., Balassi, 2000.; Uő: *Szent Erzsébet a középkori Európában*. In: *História*, 5–6(2007). 59–63.; LÁBÁN Antal: *Az Árpád-házi Szent Erzsébet legendák irodalmunkban*. Bp., 1907.

kiegészítendő – Erzsébet gyermekkorának és házasságának időszakáról is számot ad, 23 további csodával bővítve az eddigieket. A *Libellusból* készült egy átdolgozott, bővített értelmező magyarázatokkal ellátott, prédikáció jellegű második változat is. A IX. Gergely által kiadott szentté avatási bulla az eddigi források alapján sorolja fel és indokolja meg a szent érdemeit és csodáit. A szertartás alatt elhangzott prédikációt egy későbbi iratból ismerjük, ez pedig a pápa levele Beatrix kasztíliai királynőhöz. A *Processus et ordo canonizationis beatae Elyzabet* [...] kezdetű, Raimundus de Peñafortenak tulajdonított irat a szentté avatási eljárás lefolyásáról tudósít 1235-ben. Egy évvel később keletkezett a *Narratio brevis de translatione sante Elisabethae*, mely a szent földi maradványainak felemeléséről számol be.

Erzsébet egyik első életrajzírója Cesarius von Heisterbach,²² valamint egy ismeretlen ciszterci szerző, aki a Zwettl kolostorban tevékenykedett. A többi ez idő tájt – Dietrich von Apolda (?–1302) vagy a Jacobus de Voragine (1230 k.–1298) által összeállított – Árpád-házi Szent Erzsébet-*viták* tartalmukat tekintve szorosabban kapcsolódnak a fent említett, elsődleges forrásokhoz. Ezzel szemben új, másutt nem igazolt csodák kerülnek elő a 13. század derekán egy toszkán ferences életrajzban.²³ Ez már tartalmazza többek között a köpenycsodát és a virággá változó étel motívumát is. Ez jelöli nagyjából azt a pontot, ahol az Erzsébet-életrajz a mai értelemben vett legendává lett.²⁴

Tudnivaló, hogy Árpád-házi Szent Erzsébet legendáriumában a rózsacsoda felbukkanása erősen kapcsolódik a ferences rendhez és Itáliához. A mirákulum első ismert előfordulása egy a Ferences Névtelen vitájaként emlegetett két, 15. századi kéziratban található, mely a 13. század végén keletkezett.²⁵ A francia őslegendára épülő, német átdolgozásokat is tartalmazó, végül magyar és/vagy lengyel szerkesztőkre utaló latin nyelvű szövegváltozat két 15. századi itáliai kéziratban maradt fenn. A töredékesség ellenére a szakirodalom szerint több-kevesebb bizonyossággal rekonstruálható a teljes szöveg, ami hozzávetőlegesen így szól: „[...] *Egyszer pedig, amint a kislány kilépett a konyhából a várkapu előtt aléltnan várakozó szegényekhez sietve, hogy megnyissa nekik [ruhája] ennivalóval telerakott ölet, szembe jött vele apja, a király úr, aki figyelmes lévén megkérdezte tőle, hogy mit visz [ruhája] ily nagyon telerakott öleiben. Ő pedig, a Szentlélek bölcs tanácsára, habozás nélkül válaszolt: Rózsákat viszek a [ruhám] öleiben, uram királyom – mondta. Ekkor a király kételkedni kezdvén lánya szavaiban, minthogy túlságosan fiatal volt, ezt mondta neki: Nyisd meg nekem, lányom, [ruhád] ily nagyon telerakott ölet, hogy megvizsgálhassam, milyen rózsákkal rakhattad tele ebben*

²² *Vita Sancte Elyzabeth Lantgravie, 1236–37.*

²³ LEMMENS L.: *Zur Biographie der heiligen Elisabeth, Landgräfin von Thüringen*, 1901. (Mittheilungen des Historischen Vereins der Diözese Fulda).

²⁴ *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről.* (Középkori keresztény írók, 3.) Szerk. J. Horváth Tamás, Szabó Irén. Bp., Szent István Társulat, 2001. 22.

²⁵ GECSER 2009, 105.

az időben. Amint [Erzsébet] megnyitotta [ruhája] ölet, azonnal gyönyörű rózsák tűntek elő. Ekkora a király meggondolva magában a dolgot, és elcsodálkozván e szokatlan csoda újdonságán, végül úgy határozott, hogy szeretett Erzsébet lánya a következőkben teljes szabadságot élvezzen Krisztus szegényeinek nagylelkű támogatásában”.²⁶

Emellett még két 13–14. századi Erzsébet-életrajzról tudunk, melyek noha egyként a firenzei Santa Croce könyvtárában találhatóak, mégis egymástól függetlenül tartalmazzák a rózsacsodát, az előbbieknél sokkal rövidebb változatban: „Amit csak tudott a szegényeknek adott. A konyhából elcsent étel, [amint] ruhája ölében vitte csodálatos módon tavaszi virággá változott.”²⁷ A csoda itt a gyermekkor kontextusában, de legalábbis a házassága előtt időszakban történik. A két életrajz semmi másban nem egyezik a rózsacsoda rövid leírásán kívül.

Falvay Dávid kutatásai nyomán tudjuk, hogy egy 13–14. század fordulóján keletkezett firenzei krónikában megtalálható a csoda vernakuláris, olasz nyelvű variánsa is, amely a korábbi latin szövegváltozattal mutat rokonságot, azaz részletezőbb leírással jellemzi és a gyermekkorban helyezi el történeteket. A 14–15. század folyamán az Árpád-házi szent életrajzában a rózsacsoda népszerű és elterjedt motívum lett Itáliában, majd egész Európában, és a szövegek mellett már képi ábrázolásokon is megjelenik.²⁸

Az Erzsébet-kultusz egészében pedig érzékelhető egyfajta hangsúlyeltolódás a csoda elemek és a misztika felé, melyet jól példáznak a Szent Erzsébethez kapcsolódó Mária-revelációk is. A Szent Erzsébetnek tulajdonított látomásokat tartalmazó legendatípus szintén olasz nyelvterületen jelenik meg.²⁹

Árpád-házi Szent Erzsébet ikonográfiájához és hagiográfiájához több olyan elem kapcsolódik Itáliában, amely hiányzik a szakirodalom által legautentikusabbnak tekintett „életrajzi” források közül. Ilyen a rózsacsoda is. Jóllehet az életrajz szempontjából nem hiteles történet, viszont hatásos metaforája Erzsébet életszentségének, az udvari körülményeknek ellentmondó evangéliumi vallásosságnak.³⁰

Portugáliai Szent Erzsébet első életrajza

A másik, rózsacsodájáról híres középkori szent tehát Portugáliai Szent Erzsébet, aki Szent Antal mellett Portugália legismertebb és egyik legünnepeltebb szentje, Coimbra városának patrónája. Ünnepe két évente július 4-én tartják, amikor több

²⁶ GECSEK 2009, 106.

²⁷ LEMMENS 1901, 15.; GECSEK 2009, 106–107.

²⁸ Ld. Giotto freskója a firenzei Santa Croce Bradi kápolnájában (1317), Lippo Vanni szárnyasoltára (1340 k.), Bartolo di Maestro Fredi egyik követőjének tulajdonított festmény Peruggiában (1330 k.) vagy Pietro Nelli festménye (1365 k.).

²⁹ FALVAY Dávid, *Szent Erzsébet és a rózsacsoda Itáliában. Olasz nyelvű kéziratok*. In: Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza..., 123–140.

³⁰ *Uo.*, 135.

napos körmenet alkalmával elviszik a szent szobrát a Santa-Clara-a-Nova monostorból a Santa Cruz-templomig, ahol misét tartanak a tiszteletére, majd az ünnepség végén a szobor visszakerül az eredeti helyére.

A portugál szent elsőként képviselte az Ibériai-félszigeten azt az új típusú női szentséget, amely a 13. század első harmadától kezdve oly népszerűvé vált Európában, és melynek első kanonizált képviselője Árpád-házi Szent Erzsébet volt. A karitatív, ferences eszmeiségből eredeztethető modell képes volt másfajta szerepet biztosítani a nők számára a társadalomban – elsősorban az uralkodó- és a nemesi családok női sarjainak – azáltal, hogy egyre inkább a javaikról lemondó, fogadott szegénységben élő, életüket a rászorulóknak megsegítésének és a betegek ápolásának szentelő királynők és nemes asszonyok erősítették a dinasztia politikai befolyását.³¹

A portugál királyné kultuszának kézzelfogható, az utókor számára is értelmezhető alapját egy *Lenda*, azaz legenda néven ismert anonim életrajz adja, melynek szerzőségét a szakirodalom jelenleg a királyné gyóntatójának, Salvado Martins (?–1349) ferences szerzetesnek, Lamego püspökének tulajdonítja. A *Lenda* első része a királyné életének lineáris elbeszélése. Ezt egy stílusában eltérő és különböző forrásokból táplálkozó második rész követi, melyben a csodákat közlik.³²

További párhuzam a magyar és a portugál szent kultusza, pontosabban azok utóélete között, hogy a rózsacsoda nem szerepel Portugáliaiban Szent Erzsébet első, a halála után nem sokkal keletkezett életrajzában, és a későbbi másolatokban sem bukkan fel. Az első rész az életrajzban fellelhető, a királynő testvérére, II. Frigyesre (?–1337) vonatkozó utalásoknak köszönhetően 1336–37 közé datálható, vagyis nem sokkal a királyné halála után keletkezett.

A szöveg eredeti példánya elveszett, de legalábbis lappang. Van azonban közvetett adat egy korai másolatról, melyről Ferdinánd infáns (1402–1443) végrendeletéből tudunk: *Livro da Reynha dona Helisbeth*, melyet halála után a lisszaboni *Donas de Sam Salvador* monostorra hagyományozott.³³

Portugáliaiban Szent Erzsébet neves kutatója, António de Vasconcelos szerint a 14. században keletkezett kéziratról a 15. században készült egy másolat, melyet sokáig a Coimbrai Szent Klára monostor levéltárában őriztek. Vasconcelos szerint ebből a 15. századi másolatból dolgozott később Francisco Brandão 1672-ben. A ciszterci szerzetes kiadta nyomtatásban a szent királyné életrajzát a *Monarchia Lusitana* VI. részének függelékeként. Ebben a kérdésben csak Vasconcelos eredményeire támaszkodhatunk, mert az említett másolat a 20. század eleje óta lappang.

³¹ KLANICZAY 2000, 170–171.

³² RUSSO 2007, 44–45.

³³ Mivel azonban ez a kézirat sincs meg, az sincs kizárva, hogy ez maga az eredeti lett volna. NUNES, José Joaquim: *Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal. Texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas*. In: Boletim da Classe de Letras. Coimbra, Imprensa da Universidade, 1921. 1375.

Antonio Brandão, a coimbrai *Confraria da Santa Isabel, Rainha de Portugal* konfraternitás egyik intézője, 1556 és 1560 között készített egy kéziratos másolatot a királynő kéziratos életrajzának egy példányáról, melyet 1592-ben két pergamen alapú festménnyel egészítettek ki.³⁴ Az egyik Portugáliai Szent Erzsébetet ábrázolta klarisszahabitusban, a másikon a királyné aragón-portugál kettős címere látható. A hozzá köthető többi ereklyével együtt a kézirat ma a coimbrai Machado de Castro Múzeumban található.³⁵ A címe: „*Livro que fala da boa vida que fez a Rainha de Portugal, Dona Isabel, e seu bons feitos e milagres em sua vida, e depois da morte*”.

Abban a kérdésben, hogy Antonio Brandão a másolásakor milyen kéziratot vett alapul, nem alakult ki szakirodalmi konszenzus.³⁶ 1560-ban a konfraternitás másik intézőjével, Antonio Alpoimmal mindenesetre nyomtatásban is kiadják a királynő életrajzát³⁷ Coimbrában, Joao de Barreira nyomdájában.³⁸ Alpoim és Brandão módosítottak a kézirat szerkezetén, és új csodákkal egészítették ki. A Confraria által létrehozott két Portugáliai Szent Erzsébet-életrajz tehát nemcsak szerkezetében, hanem tartalmában is eltér egymástól.³⁹

A portugál népnyelvű *viták* mellett a 17. században két latin nyelvű fordítás is készült, Vasconcelos meglátásai szerint a 15. századi másolatot véve alapul. Az egyiket II. Fülöp kérésére készítette Rodrigo Gomes 1612-ben, a szentté avatási eljárás elindításakor.⁴⁰ A másik, 1678-as latin nyelvű fordítás Antonio Macedo, portugál jezsuita szerzetes munkája, melyet a készülő Acta Sanctorum júliusi kötetébe szánt.⁴¹

Portugáliai Szent Erzsébet életrajzának első modern kiadása az 1920-as évek elején jelent meg Jose Joaquim Nunes szerkesztésében, jegyzetekkel ellátva. Nunes e kiadásban a forrásanyag nyelvészeti és filológiai elemzéseire támaszkodva törekszik a 14. századi ősváltozathoz közelíteni a szent királyné hagiográfiáját.

³⁴ REBELO, António Manuel Ribeiro: *Percurso histórico do códice seiscentista do Livro que fala da boa vida*. In: *Vir bonus peritissimus aequus: estudos de homenagem a Arnaldo do Espírito Santo*. Lisboa, Centro de Estudos Clássicos da Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa, 2013. 699–706.

³⁵ MNMC 2221.

³⁶ Tudomásunk van egy 14. századi kéziratról, mely Portugáliai Szent Erzsébetéről szól, és nem sokkal a királyné halála után keletkezett. A kézirat a klarisszák tulajdonában volt, viszont az idők során elveszett, és létezéséről a különböző másolatok és fordítások révén tudunk.

³⁷ Címe: *Vida e milagres da gloriosa Rayna Sancta Ysabel, molher do catholico Rey do Dinis sexto de Portugal. Com ho compromisso da confraria do seu nome, [e] gracias a ella concedidas*.

³⁸ ANSELMO, Antonio Joaquim: *Bibliografia das obras impressas em Portugal no século XV*. Lisboa, Biblioteca Nacional Portugal, 1926. 44–45.

³⁹ REBELO 2013, 707.

⁴⁰ NUNES, José Joaquim: *Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal. Texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas*. In: *Boletim da Classe de Letras*, vol. 13. Academia das Ciências de Lisboa, Coimbra, Imprensa da Universidade, 1921.

⁴¹ CAPANNOLO, Luca: *Lo scettro deposto. Santità penitenziale e potere regale nella tradizione agiografia isabellina italo-portoghese* [PhD dissertazione]. Roma, Università degli studi di Roma Tre, 2013. 24–25.

A rózsacsoda megjelenése Portugáliában

A szentté avatási jegyzőkönyvben található csodákat⁴² megvizsgálva feltűnik, hogy bizonyos tekintetben függetlenek attól, szerepeltek-e az első életrajzként számon tartott dokumentumban, illetve annak későbbi másolataiban. Különösen igaz ez a rózsacsodára, amely a víz borrá változtatása mellett egyike a katolikus egyház által kanonizált két transzformációs csodának.

A rózsacsoda kanonizálására több indok is adódott. Először is a szóbeli hagyomány, amely a nép körében övezte Portugáliai Szent Erzsébet alakját, ezeket tanúvallomásokkal támasztották alá (1612. február 27. D. Miguel de Santo Agostinho, Coimbra). Ennek az eleven szóbeliségnek a bizonyítéka a Coimbrában található *porta da rosa*, azaz a rózsák kapuja elnevezésű hely, ahol a közvélekedés szerint a rózsacsoda megtörtént. Később Vasconcelos kimutatta, hogy az elnevezés, mely valójában egy ott honos rózsafélének volt köszönhető, megelőzi a szent királyné korát. Végül a csodás esemény írott emlékezete az, amely talán a legmeggyőzőbb érv volt a Szentszék előtt. Következzék erről egy rövid összefoglaló, a teljesség igénye nélkül.

Marcos de Lisboa (1511–1591) ferences krónikaíró, Portó püspöke a *Chronicas da Ordem dos Frades menores [...]*⁴³ II. kötetének 8. könyvében írta meg Portugáliai Szent Erzsébet életrajzát, elsőként adva hírét ezzel nyomtatásban a rózsacsodának.^{44 45}

⁴² *De miraculis in vita. 1. Puella á nativitate coeca, solo tacto manus B. Elisabethae visum consequitur. 2. Tuber in stomaco Margaritae cuiusdam á B. Regina Crucis signo statim sanatur. 3. Leprosus gratuite in capite vulneratus, B Reginae manibus oui albo inposito, confestim a vulnere liberatur. 4. Insanabilis Cancer signo crucis, osculoque Beatae Reginae sanatur. 5. Aque in vinum a B. Elisabetha conversa. 6. Opes pauperibus distribuendae a B. Regina media hyme vertuntur in rosas.* Kiad. VASCONCELOS 1993, 179–182.

⁴³ A *Chronicas* egy háromkötetes munka, mely a ferences rend egészének történetét kívánta feldolgozni Assisi Szent Ferenc fellépésétől a maga koráig. 1557-ben készült el, de második kötetet 1562-ben, a harmadikat 1570-ben adták ki.

⁴⁴ CIDRAES 2004.; VASCONCELOS 1993, I, I–II, 423–425.

⁴⁵ A portugál szakirodalomban nincs konszenzus arról, hogy a rózsacsoda mikor jelent meg először az Ibériai-félszigeten. Tudomásunk van egy *A Lenda da Rainha Dona Isabel chamada a Sancta molher de’el-Rei Dom Denis a qual fundou a Casado Spirito Sancto da vila d’Alanquer* című, kéziratban maradt anonim életrajzról, amely 1548 és 1557 között keletkezett, és T. Andrade de Sousa filológiai érvei alapján a szakirodalom Damiao de Gois szerzősége alá helyezi. A csodák között szerepel a rózsacsoda egy variánsa is, de kéziratossága és keletkezésének bizonytalan körülményei, továbbá a primér források ismerete nélkül e kérdésben nem foglalhatok állást, annak megválaszolása további vizsgálatokat igényel. Vö. TOIPA, Helena M. R. A. Costa: *O milagre das rosas em De Vita et Moribus Beatae Elisabethae Lusitaniae Reginae de Pedro João Perpilhão*. In: Boletim de Estudos Clássicos, 60(2015). 137.; CAPANNOLO 2013, 31.

„Leuaua hua vez a Raynha muytas moedas no regaço pera pobres & encontrando a el-Rey lhe preguntou que leuaua & ella disse leuo aquy rofas E rosas vio el Rey não sendo tempo dellas E com este pinta a sancta Rainha em algúas partes.”⁴⁶

De megtalálható az esemény leírása Jerónimo Román (1536–1597) *Parte primeira de la catolica historia de los santos de Espana* című munkájában is, melyet Coimbra Ágoston-rendi kollégiumában őriztek.⁴⁷ Marcos de Lisboa-hoz hasonló szöveggel közölte a csodát Pedro Ribadeneyra (1527–1611) spanyol jezsuita egyháztörténész *Flos Sanctorum* című, a szentek életét összegyűjtő munkájában.

„Una vez llevava la Santa Reyna cierta cantidad de dineros atada a su ropa para dar a los pobres; encontrola el Rey, su marido, y preguntole que llevaba: ella respondió que rosas: y mirandolas el Rey hallo que verdaderamente eran rosas, no siendo tiempo de ellas. Y assi en algunos lugares pintan a la Santa Reyna con este milagro.”⁴⁸

Mindeközben Pedro Juan Perpiñan (1530–1566) jezsuita szerzetes a *Del vita et moribus B. Elisabethae Lusitanae reginae Historiae* c. munkájában már kritikával illette a rózsacsodát.⁴⁹ Véleménye szerint az erről szóló tanúvallomások nem hitelesek, így azt a szóbeli hagyomány részeként kell kezelni. Damiao de Góisnak (1502–1574) tulajdonítja a szakirodalom azt a kéziratos életrajzot, melyben a Portugáliai Szent Erzsébethez kapcsolódó rózsacsoda helyszíne Alenquer, ahol az épülő Szentlélek-templom munkásainak fizetségképpen adott rózsaszálak változnak át pénzzé.⁵⁰ Tovább bonyolódik a motívum Antonio Escobar 1680-as *A Fenis de Portugal* c. művében, amely egy dupla transzformációról számol be. Eszerint a királyné pénzt akart adni a coimbrai Szent Klára monostort építő munkásoknak, a férj számonkérése során a kötényében rejtegetett pénz rózsává változott, ám amikor végre odaadta a munkásoknak, ismét pénz lett belőle. Damian Cornejo (1629–1707) ferences krónikájában visszatért az első változathoz, vagyis, hogy a királyné rózsával fizetett a Szent Klára monostor építéséért, ami később pénzzé változott.⁵¹ Frei Manoel de Esperanca pedig

⁴⁶ A Királyné egyszer pénzt vitt a kötényében, hogy azt a szegényeknek adja, amikor találkozott a Királlyal az megkérdezte mit visz, és ő azt mondta, rózsákat viszek. És rózsákat látott a Király, pedig nem volt még ideje [virágzásuknak]. MARCOS, de Lisboa—ANJOS, Luis dos: *Parte segunda das Chronicas da Ordem dos Frades Menores e das outras orde[n]s segunda & terceira, instituidas na Igreja per o Sanctissimo Padre Sam Francisco*. Lisboa, Pedro Crasbeeck, 1615. II, I–III.

⁴⁷ Russo 2007, 47.

⁴⁸ RIBADENEYRA, Pedro de: *Flos Sanctorum. Quarta parte, en que se contienen las vidas de los santos que pertenecen a los meses de Julio y Agosto. Incluidas otras vidas de santos*, 1716.

⁴⁹ Köln, 1609. Russo 2007, 48.

⁵⁰ *Uo.*, 51.

⁵¹ *Uo.*, 56.

a *Breve compendio da vida, morte, virtudes [...] da Santa Isabel [...]* című 1746-os munkájában az addigra már jelentős hagyomány ellenére kihagyta a szent királyné életrajzából a rózsacsodát.⁵²

Konklúzió

A fennmaradt írásos források is alátámasztják, hogy Portugáliaiban Szent Erzsébet alakjához szorosan kapcsolódik a rózsacsoda, amely az idők során az egyik legtöbbet használt ikonográfiai jellemzőjévé vált. Az viszont már az eddigiekből is kitűnik, hogy nem volt mindig egységes fogadtatása az egyházi írók körében – sem a szentté avatása előtt, sem pedig utána.

A rózsacsoda mindkét női szent, Erzsébet és Izabel hagiográfiájában is egy utólagos betoldás eredménye, amit a portugál Erzsébet esetében a szentté avatás alkalmával a hivatalos legendárium kánonjába is beemeltek, míg ugyanez a magyar szentről nem mondható el. Azonban hangsúlyozandó, hogy míg Erzsébet halála (1231) és szentté avatása (1235) között mindösszesen négy év telt el, addig Izabel esetében (1336–1625) majdnem 300, amely hosszú időszak végül lehetőséget biztosított a csoda rögzülésére.

⁵² *Uo.*, 57.